

VU Research Portal

Minerva in de polder

Zeischka, S.

2008

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Zeischka, S. (2008). *Minerva in de polder: Waterstaat en techniek in het hoogheemraadschap van Rijnland (1500-1856)*. [, Vrije Universiteit Amsterdam]. Verloren.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

VRIJE UNIVERSITEIT

Minerva in de polder

Waterstaat en techniek in het hoogheemraadschap van Rijnland (1500-1856)

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad Doctor aan
de Vrije Universiteit Amsterdam,
op gezag van de rector magnificus
prof.dr. L.M. Bouter,
in het openbaar te verdedigen
ten overstaan van de promotiecommissie
van de faculteit der Letteren
op dinsdag 15 mei 2007 om 13.45 uur
in de aula van de universiteit,
De Boelelaan 1105

door

Siger Zeischka

geboren te Gent, België

promotor: prof.dr. C.A. Davids
copromotor: dr. P.J.E.M. van Dam

INHOUDSOPGAVE

LIJST VAN GRAFIEKEN, TABELLEN, AFBEELDINGEN EN FIGUREN	6
WOORD VOORAF	7
INLEIDING.....	9
1. Doel-, vraagstelling en theoretisch perspectief	10
2. Uitwerking van de vraagstelling.....	16
3. Historiografische inbedding.....	19
4. Afbakening in ruimte en tijd.....	22
5. Opzet en bronnenmateriaal	23
6. Ordening van het boek.....	27
HOOFDSTUK I. DE RIJNLANDSE RUIMTE.....	31
Inleiding	31
1. Landschappelijke ontwikkeling, ontstaan van een regionaal afwateringsstelsel en van het hoogheemraadschap van Rijnland tot circa 1550	31
2. Steden en Rijnland	35
3. Groeiende sociaaleconomische diversiteit	43
4. Veranderingen in het Rijnlandse boezemstelsel	49
HOOFDSTUK II. ONTWIKKELINGEN IN WATERSTAATSTECHNIEKEN.....	52
Inleiding	52
1. Ontwikkelingen in bemalingstechnieken en poldervorming.....	52
2. Ontwikkelingen in de sluisbouw	60
3. Ontwikkelingen in de dijkbouw	63
4. Ontwikkelingen in de wegebouw.....	66
5. Periodisering en kenmerken van technische ontwikkelingen.....	68
Conclusie.....	71
HOOFDSTUK III. TECHNIEK IN RIJNLANDSE POLDERS.....	72
Inleiding	72
1. Ros- en windmolens in het zestiende-eeuwse Rijnland	73
2. Polderstichtingen en bemalingstechniek	75
3. Kleine innovaties met betrekking tot bemalingsinstallaties	93
4. Waterkering: polderdijken en -kaden.....	95
5. Verlaten en overhalen.....	107
6. Wegen.....	109
Conclusie	112

HOOFDSTUK IV. GRONDEIGENDOM, GRONDGEBRUIK EN GRONDOPBRENGST	114
Inleiding	114
1. Grondeigendom en -exploitatie in Rijnland	115
2. Grondgebruik en grondeigendom in de polders	118
3. Grondopbrengsten	134
4. Grondeigendom van polderbestuurders	138
Conclusie	141
HOOFDSTUK V. BELANGEN, BESTUREN EN BESLUITEN.....	144
Inleiding	144
1. Ontwikkelingen in de verhouding tussen Rijnland en de inliggende polders	145
2. Polderbestuur en schriftelijke stukken	147
3. De Vierambachtspolder en rechtsvoorgangers	149
4. De Sloterbinnenpolder.....	159
5. De Lisserpoelpolder	166
6. Polders op de Zuidegeest.....	171
Conclusie	180
HOOFDSTUK VI. FINANCIËN EN INVESTERINGSMARGES.....	183
Inleiding	183
1. De financiën op korte termijn	184
2. De kosten op lange termijn: trends en oorzaken.....	193
3. De impact van houtprijzen	204
4. Langetermijnfinanciering.....	209
Conclusie	220
HOOFDSTUK VII. BEDIENEN, BOUWEN EN ONDERHOUDEN	223
Inleiding	223
1. Bediening van molens: molenaars	224
2. Onderhoud van molens: timmerlieden	236
3. Bouwen van molens: molenmakers.....	248
4. Dijk- en kadewerk.....	251
Conclusie	260
HOOFDSTUK VIII. DE ROL VAN WATERSTAATTECHNISCHE KENNIS	263
Inleiding	263
1. Sociale en institutionele achtergronden van de ontwikkeling van nieuwe waterstaattechnische kennis	264
2. De kennis nader bekeken	270
3. Kennisverspreiding en -circuits	275

4. Kenniscirculatie en polders.....	281
Conclusie.....	289
EINDCONCLUSIE.....	291
1. Historische ontwikkelingen in de waterstaatstechniek.....	291
2. Waterstaatstechniek en de transformatie van het Rijnlandse platteland.....	293
3. Waterstaat en techniekgeschiedenis.....	298
4. Systeem en circulatie.....	305
Bijlage 1. Rijnlandse vergunningen voor polder- en molenstichtingen in de zestiende eeuw.....	311
Bijlage 2. Bestekken voor het maken van verlaten (circa 1640 en 1739).....	315
Bijlage 3. Eigenaren en grondgebruik in de polders.....	324
Bijlage 4. Pachtprizen in de polders.....	350
Bijlage 5. Polderbestuurders.....	366
Bijlage 6. Langetermijnfinanciën.....	380
Bijlage 7. Uitgavenstructuur.....	394
Bijlage 8. Molenaars en jaarlijkse maallonen.....	397
BIBLIOGRAFIE.....	399
REGISTER.....	421
SUMMARY.....	427

LIJST VAN GRAFIEKEN, TABELLEN, AFBEELDINGEN EN FIGUREN

Afbeelding 1. Het hoogheemraadschap van Rijnland rond 1820.....	30
Tabel III. 1 Procentueel aandeel van paarden- en windmolens in de Rijnlandse vergunningen	73
Afbeelding 2. De polders in de veenambachten (1734)	79
Afbeelding 3. De drooggemaakte Vierambachtspolder in 1751.....	81
Afbeelding 4. Sloten in 1687.....	87
Afbeelding 5. De Lisserpoelpolder in 1624	89
Afbeelding 6. De polders op de Zuidgeest.....	91
Grafiek IV. 1. Jaarlijkse pachtprizen per morgen, 1609-1856	137
Grafiek VI. 1. Jaarlijkse uitgaven van de Grote Polder, 1583-1736.....	194
Grafiek VI. 2. Jaarlijkse uitgaven van de Herenwegse Polder, 1653-1739.....	195
Grafiek VI. 3. Jaarlijkse uitgaven van de Vierambachtspolder, 1751-1856.....	195
Grafiek VI. 4. Jaarlijkse uitgaven van de Sloterbinnenpolder, 1600-1856	196
Grafiek VI. 5. Jaarlijkse uitgaven van de Lisserpoelpolder, 1645-1856.....	196
Grafiek VI. 6. Jaarlijkse uitgaven van de Papenwegse Polder, 1652-1856.....	197
Grafiek VI. 7. Uitgavenstructuur van de Grote Polder, 1583-1736.....	199
Grafiek VI. 8. Uitgavenstructuur van de Herenwegse Polder, 1656-1736.....	199
Grafiek VI. 9. Uitgavenstructuur van de Vierambachtspolder, 1756-1856.	200
Grafiek VI. 10. Uitgavenstructuur van de Sloterbinnenpolder, 1600-1856	200
Grafiek VI. 11. Uitgavenstructuur van de Lisserpoelpolder, 1656-1856.....	201
Grafiek VI. 12. Uitgavenstructuur van de Papenwegse Polder, 1656-1856.....	201
Tabel VI. 1. Hoeveelheid onderhoud door timmerlieden in de Lisserpoelpolder, 1704-1820.....	203
Tabel VI. 2. Aandeel van betalingen aan timmerlieden en dijkonderhoud in onderhoudskosten van de Lisserpoelpolder, 1700-1850.	204
Grafiek VI. 13. Prijs voor een houten molenroede in de Lisserpoelpolder, 1674-1824	207
Tabel VI. 3. Prijs van houten molenroeden per voet in de Lisserpoelpolder, 1704-1795	207
Grafiek VI. 14. Jaarlijkse rendabiliteit in polders, 1645-1856.	215
Tabel VI. 4. Grondbelasting in Wassenaar, 1706-1804.....	218
Grafiek VI. 15. Jaarlijkse landopbrengst van het Wassenaarse complex, 1696-1856.....	220
Grafiek VII. 1. Jaarlijkse maallonen in Zuidgeestpolders, 1656-1856.....	228
Grafiek VII. 2. Jaarlijkse maallonen in Oudshoornse polders, 1589-1729	228
Figuur VIII. 1. Schematische weergave van verticale en horizontale kenniscircuits.....	280

WOORD VOORAF

In monte munera, dat geldt ondanks haar onderwerp ook voor deze studie. Bij de voldoening die spreekwoordelijke top bereikt te hebben, herinner ik er graag aan dat de onderneming mede dankzij velen kon worden voltooid.

In de eerste plaats bedank ik prof.dr. C.A. Davids, promotor van dit proefschrift, voor de uitstekende begeleiding op alle terreinen. Zowel op het inhoudelijke als op het praktische vlak kreeg ik alle vrijheid om het onderzoek zelf in te vullen. In dat leerproces zijn de deskundigheid, de helderheid en de efficiëntie van zijn suggesties, vragen en opmerkingen me niet alleen steeds een houvast geweest: verschillende keren boden ze ook een uitweg voor hardnekkige impasses. Dr. P.J.E.M. van Dam die als copromotor optrad, ben ik evenzeer bijzondere dank verschuldigd. In de eerste plaats omdat ze als begeleider vanzelfsprekend een groot aandeel had in de voortgang van het onderzoek, maar eveneens omdat ze met haar enthousiaste aandacht ook veel extra-universitaire zaken opvolgde. Kamer 12 A 24 werd daardoor zoveel méér dan een doordeweekse werkplek. Samen met dr. M. van Tielhof vormde ze het andere luik van het Rijnland 750-project. Beiden ben ik dan ook zeer erkentelijk voor de vlotte, aangename en verrijkende samenwerking die in dat kader tot stand kwam. Dat ze steeds bereid waren om me te laten delen in hun onderzoeksresultaten en om in te gaan op zelfs maar de meest prille ideeën of bevindingen is van onschatbare waarde geweest. Ik heb die samenwerking als een groot privilege ervaren.

De medeaio's en -belgen G. Vermeesch en P. de Cauwer mogen evenmin ontbreken. Dat ze als *compagnons de route* voor heel wat informele feedback zorgden en daardoor het onderzoek en het eindresultaat mee vormden, laat zich raden. Maar behalve dat geldt de waardering ook ten aanzien van de bourgondisch-breugeliaanse flair waarmee ze het verblijf in Nederland hebben gekleurd. Zonder dr. M. van der Heijden en dr. F. Vermeylen als kamergenoten zouden ook de vele uren aan het Amsterdamse bureau van eenzelfde sprankelende levendigheid verstoken zijn gebleven. Een steun en inspiratiebron waren evenzeer degenen die de ontwikkelingen 'op afstand', maar daarom niet met minder engagement volgden. De Leidse en Antwerpse gesprekken en discussies met N. Mazeure – zowel de wetenschappelijke als andere – boden de gelegenheid om niet alleen gedachten te toetsen, te verdedigen en te verfijnen, maar eveneens om de intellectuele boog op tijd en stond te ontspannen. Ook de vele andere Vlaamse vrienden met hun niet-aflatende interesse in de vorderingen en hun aanmoedigingen, hebben er mee voor gezorgd dat de meet werd gehaald.

Nadrukkelijke dank gaat ook naar dhr. J. Missinne die het hele manuscript nalas en mij daardoor op het vlak van tekstverzorging zeer behulpzaam was. Het spreekt voor zich dat eventuele resterende tekortkomingen slechts voor mijn rekening zijn. Dat geldt eveneens voor de Engelstalige samenvatting waarvoor ik C. van der Vorst en S. Posman uiterst erkentelijk ben.

Het personeel van de bezochte archieven dank ik voor alle gedane moeite. In dat kader vermelden we in het bijzonder de medewerkers van het hoogheemraadschap van Rijnland, P. Schevenhoven, R. van Iterson, P. Siepman, J. Manshanden en J. Sloof, die gedurende de

tientallen maanden van het Rijnlandse archief een zeer vruchtbare werkomgeving maakten. Met hun zeer gedetailleerde kennis ter zake en de interesse voor het onderwerp wezen ze op feiten en bronnen die in het verhaal konden worden betrokken.

De Brusselse en Gentse collegae prof. dr. D. Tys en dr. T. Soens, beiden expert op het gebied van de waterstaat in het middeleeuwse Vlaanderen, hebben in gesprekken aspecten onder de aandacht gebracht waaraan ik in de loop van het onderzoek ruimere aandacht besteedde.

De archiefbezoeken boden de gelegenheid met andere onderzoekers over enkele specifieke aspecten van de waterstaat te discussiëren, in het bijzonder A. van 't Riet van het Alphense streekarchief en M. Roest. Beiden bedank ik ook voor de inzage in en het gebruik van enkele van hun bronnen en onderzoeksresultaten.

Tot slot nog een dankwoord aan de nabije familie voor het nest waarin ik mocht opgroeien. Van jongs af aan hebben ze niet alleen de fascinatie voor techniek meegegeven, maar gaven ze me ook de mogelijkheden om de weg van de geschiedwetenschap te bewandelen. Dit werk, dat beide interesses combineert, draag ik dan ook aan hen op en in het bijzonder aan mijn ouders.